

UDK: 349.2
izvorni znanstveni rad
primljen 4. ožujka 2005.

Mr. sc. Ivo Rozić,
asistent Pravnog fakulteta u Mostaru

DJEČJI RAD I NJEGOV TRETMAN U MEĐUNARODNOM RADNOM I SOCIJALNOM PRAVU

U skladu s deklaracijom MOR-a o temeljnim načelima i pravima na radu sve države članice MOR-a trebaju promicati, poštivati i ostvarivati načelo učinkovitog ukinuća rada djece. Međunarodno i domaće radno i socijalno pravo svojim odredbama ustanovilo je opći uvjet minimalne dobi za sve vrste rada koji ne smije biti ispod granice obveznog obrazovanja. Određena je minimalna dob od 18 godina za rad na svim poslovima gdje postoji realna mogućnost da će se ugroziti zdravlje, sigurnost i moral mladih ljudi. Utvrđeno je da se u svim zemljama prioritet mora dati zabrani i ukinuću najgorih oblika rada djece i da se moraju predvidjeti najteži oblici sankcioniranja uključujući i kaznene mjere.

Ključne riječi: dječji rad, prisilni rad, Međunarodno radno i socijalno pravo.

UVOD

Potreba za učinkovitim ukinućem dječjeg rada u svim sektorima ekonomije, a u zemljama u kojima to nije moguće, za što boljom zaštitom djece i malodobnika pri radu ne prestaje ni danas na početku 21. stoljeća.

Djeca su najmlađi dio ljudske populacije na kojima počiva budućnost čovječanstva. Ali djeca su, na žalost, i onaj dio ljudskog društva nad kojima odrasli primjenjuju nasilje i razne zloporabe, pogotovo u procesima rada. Odatle potreba da znanstvenici i humanisti a pogotovo znanstvenici i humanisti s područja međunarodnog i domaćeg radnog i socijalnog prava dižu svoj glas u obranu djece i njihovu zaštitu.

Rad za koji djeca nisu psihički, fizički ni intelektualno sazreli niti su za takav rad adekvatno pripremljena zabranjen je normama i aktima međunarodnog i domaćeg radnog i socijalnog prava.

Međunarodno i domaće radno i socijalno pravo, nastojeći učinkovito onemogućiti uporabu dječjeg rada, pravi razliku između zabranjenog i neadekvatnog rada djece.

«Zabranjeni dječji rad je svaki onaj oblik radne aktivnosti djece koji je izričito zabranjen aktima i normama međunarodne organizacije rada i drugih međunarodnih or-

ganizacija, odnosno ustavom, zakonima i drugim propisima pojedinih država¹ za čiju uporabu su zapriječene odgovarajuće sankcije prema počiniteljima s ciljem njegova ukinuća.

Najgori oblici dječjeg rada su oni najteži oblici rada djece kojima se mora dati prioritet u nastojanju da se postigne njihovo sprječavanje, odnosno ukinuće, zbog izuzetno teških posljedica koje imaju na moralni, fizički, psihički i obrazovno – odgojni razvitak djece.

Pod pojmom neadekvatnog dječjeg rada podrazumijevamo sve vrste i oblike rada djece koji nisu prilagođeni njihovom uzrastu, nisu u funkciji njihova odgoja ili obrazovanja i nemaju društveno poželjan učinak na njihov psihofizički, intelektualni i moralni razvitak.

Lagani rad je ona kategorija dječjeg rada koja podrazumijeva radno angažiranje djece na najmanje štetnim poslovima i s najnižom dopuštenom razinom starosne dobi ispod utvrđenog općeg uvjeta od 15 godina.

Rizični rad je ona vrsta rada gdje postoji izvjesnost da će ugroziti zdravlje, sigurnost i moral mladih ljudi a osobito se odnosi na djecu u starosnoj dobi do navršanih 18 godina života.»²

Pored uloge zaštitnog zakonodavstva koju ima međunarodno i domaće radno i socijalno pravo, na planu zaštite djece od nepravednog tretmana te nezakonitog i neadekvatnog rada trebaju, a u većini zemalja i jesu, djelovati razne društvene organizacije, vladine i nevladine udruge građana, udruge roditelja i sl.

Međunarodno radno i socijalno pravo, a osobito konvencije i preporuke MOR-a, sadrže brojne norme kojima su utvrđeni međunarodni standardi za ukinuće i zabranu najgorih oblika dječjeg rada i zakonsku regulaciju nekih oblika dječjeg rada kojega se pojedine zemlje neće moći odreći još dugo vremena. Pored MOR-a i druge međunarodne regionalne zajednice kao što su Savjet Europe i Europska unija predviđaju norme i aktivnosti na sprječavanju zabranjenog dječjeg rada.

¹ Primjer iz Norveške: Sekcija 34. Zabrana rada djece. Osobe mlađe od 15 godina, odnosno od kojih se, sukladno sekciji 13 Zakona od 13. 6.1969., br. 24, koji se odnosi na osnovno obrazovanje, traži da pohađaju školu, neće raditi na poslovima obuhvaćenim ovim zakonom, osim u slučajevima navedenim u sekciji 35.

Sekcija 35. Iznimke. Poštujući odredbu sekcije 34:

(a) osobe koje imaju 13 godina ili više mogu raditi na laganim poslovima koji neće negativno utjecati na njihovo zdravlje, razvitak i školovanje. Uprava inspekcije za rad će odrediti vrste rada koji će se odobriti sukladno ovoj odredbi. Uprava pri tome može izdati pravila koja se odnose na broj sati rada i uvjete rada;

(b) osobe koje imaju 15 godina ili više, koje još uvijek pohađaju obvezno obrazovanje, mogu se zaposliti na poslovima koji neće negativno utjecati na njihovo zdravlje, razvitak i školovanje. Uprava inspekcije za rad će izdati dodatna pravila glede vrste rada koja će biti dopuštena sukladno ovoj odredbi, uključujući pravila koja se odnose na dužinu trajanja radnog vremena, i uvjete takvog rada;

(c) osobe koje imaju 14 godina ili više mogu se zaposliti na poslovima koji predstavljaju dio njihovog školovanja ili praktičnog stručnog usmjeravanja kada takav rad ne može imati negativan utjecaj na njihovo zdravlje ili razvitak. Program obuke koji sadrži ovakav rad mora biti odobren od strane obrazovnih autoriteta. Uvjete koje je nužno ispuniti da bi se školskim učenicima dopustilo da rade sukladno ovoj odredbi može definirati Uprava inspekcije rada;

(d) u ovisnosti o pristanku Inspekcije rada, osobe mlađe od 15 godina i osobe koje pohađaju obvezno obrazovanje se mogu zaposliti na snimanju komercijalnih filmova, kazališnim predstavama i drugim predstavama koje nisu štetne po njihovo zdravlje, sigurnost, razvitak i školovanje. [Norveška, Zakon o poštivanju zaštite radnika i radnog okruženja, 1995.]

² Dr. sc. Božo Žepić: Ukinuće najgorih oblika dječjeg rada i primjena međunarodnih standarda u zaštiti djece i mladeži pri zapošljavanju i radu., Zbornik radova Pravnog fakulteta u Mostaru, br. XV., 2002.

1. DJEČJI RAD I NJEGOV TRETMAN U MEĐUNARODNOM RADNOM I SOCIJALNOM PRAVU

Najvažniji izvori međunarodnog radnog prava kojima su predviđeni oblici zabranjenog dječjeg rada su **Konvencija o minimalnoj dobi br. 138** i **Preporuka br. 146** iz 1973. godine te **Konvencija o najgorim oblicima dječjeg rada br. 182** i **Preporuka br. 190** iz 1999. godine. Pored ovih konvencija i preporuka i drugih aktivnosti MOR-a možemo još spomenuti i konvencije i preporuke koje reguliraju rad invalida a kojima su obuhvaćene posebne mjere u korist djece i mladeži. Zatim Konvenciju br. 5. iz 1919. godine o minimumu godina za prijam djece u industrijska poduzeća, Konvenciju br. 90 (revidirana) 1948. o noćnom radu djece u industriji, Konvenciju br. 123 o minimalnim godinama života za zapošljavanje na podzemnim radovima u rudnicima.

1. Zakonska zabrana rada djece

Sve države članice MOR-a trebaju svojim zakonodavstvima učinkovito eliminirati rad djece u svim sektorima ekonomije, a osobito trebaju:

- ustanoviti seriju minimalne dobi za prijam na rad,
- osigurati učinkovite mjere primjene i provedbe zakona,
- usvojiti socijalne i ekonomske mjere čiji je cilj sprječavanje rada djece i zaštita i rehabilitacija djece koja se već nalaze na tržištu rada.

1.1. Ograničenje minimalne dobi za stupanje na rad

1. Zakoni o minimalnoj dobi za zapošljavanje trebaju:
 - Odrediti **opći uvjet minimalne dobi** za sve vrste rada, koje ne smiju biti ispod dobi obveznog obrazovanja, a nikako ispod 15 godina³.
 - Sve vrste rada obuhvaćaju, primjerice, rad u domaćinstvu, rad u obiteljskim poduzećima, rad kao samozaposlena osoba, rad na moru i sl.
 - Konvencija predviđa i određene izuzetke za zemlje u razvoju. Ti izuzeci se odnose na pravo onih država na smanjenje općeg uvjeta glede dobne granice na 14 godina, jer se smatra da njihove ekonomske i obrazovne mogućnosti nisu u dovoljnoj mjeri razvijene.
2. Zakon o minimalnoj dobi za stupanje na rad treba odrediti minimalnu dob od 18 godina za rad na svim poslovima gdje postoji realna mogućnost da će ugroziti zdravlje, sigurnost i moral mladih ljudi (**«rizični rad»**), odrediti rizična zanimanja, predvidjeti mjerodavni organ za odobrenje i kontrolu takvog rada.
3. Zakoni o minimalnoj dobi za stupanje na rad mogu također predvidjeti i nižu starosnu granicu za stupanje na **lagani rad** (od 13 do 15, odnosno u državama u razvitku od 12 do 14 godina)

³ Konvencija br. 138, članak 2 (3).

Ovaj izuzetak od općeg uvjeta minimalne dobi zakon može predvidjeti za svrhu poput umjetničkih izvedaba, izvođenje javnih predstava u interesu umjetnosti, znanosti i obrazovanja, zatim za rad koji se obavlja u školama kao dio javno odobrenog programa obrazovanja ili obuke kao i za rad koji se obavlja u poduzećima kao dio javno odobrenog programa obrazovanja, odnosno obuke (šegrtovanje).

Da bi se ovo moglo učiniti sukladno konvenciji, zakon mora odrediti mjerodavni autoritet koji odobrava dozvole u pojedinačnim slučajevima i koji će ograničiti radno vrijeme i odrediti uvjete rada.

Tablica 1.*

NAJNIŽA DOB ZA ZAPOSŁJAVANJE

MOR-ova Konvencija o najnižoj dobi, 1973. (br. 138)

	Opća primjena	Države s nedovoljno razvijenim gospodarstvima i obrazovnim mogućnostima
Opći uvjet najniže dobi za stupanje na rad	Ne ispod dobi nužne za svršetak obveznog obrazovanja, a u svakom slučaju ne ispod 15 godina	14
Rizičan rad i drugi oblici rada klasificirani kao najgori oblici rada djece	18	18
Lagani rad	13 do 15	12 do 14

**Preuzeto iz Smjernica o radnom zakonodavstvu, Geneve, 2001.*

1.2. Primjena zakona o minimalnoj dobi za primanje na rad

Da bi se zakon o minimalnoj dobi za primanje na rad djelotvorno primjenjivao i provodio, MOR-a zahtijeva od zemalja članica da svojim nacionalnim zakonodavstvima predvide **postojanje sankcija** za one koji prekrše zakone o minimalnoj dobi i odgovarajuću **istragu** postojanja rada djece i **inspekcije radnih mjesta**.

1. Sankcije za kršenje zakonskih odredaba

Zakon treba predvidjeti kazne i druge mjere za sve osobe odgovorne za rad malodobnika (poslodavce, roditelje, staratelje itd.), osigurati da te sankcije imaju dovoljan učinak odvraćanja i voditi računa da te sankcije budu raznovrsne s obzirom na težinu djela i podijeliti ih na kaznene, prekršajne, građanske i administrativne. Zatim omogućiti djeci pristup pravnim lijekovima, osigurati da se djeca mogu uključiti u sindikate odmah po njihovu zapošljavanju, omogućiti sindikatima ili drugim organizacijama civilnoga društva da djecu zastupaju pred zakonom. Pored toga, osigurati da djeca ne mogu nikako biti predmetom kažnjavanja u procesima rada pa i onda kada je i sam njihov rad nezakonit.

2. Istraga

Da bi se učinkovito proveo zakon o radu, moraju se prethodno utvrditi slučajevi rada djece i okolnosti u vezi s tim radom. Istraga podrazumijeva sustavnu reviziju situacije vezane za rad djece. To se obavlja na način da se prikupljaju informacije i statistički podatci o raširenosti rada djece, spolu djece-djelatnika i njihovoj dobi, gospodarskih granama koje ih zapošljavaju, statusu zaposlenja, pohađanju škole, zemljopisnoj lokaciji i sl. Potrebno je također da se u istraživanje uključe sindikati, vjerske organizacije, karitativne organizacije i druge zainteresirane skupine.

3. Inspekcija rada

U nadležnosti inspekcije rada pored njezinih drugih redovnih dužnosti je i utvrditi postojanje rada djece i aktivno pratiti poštovanje zakona o minimalnoj dobi. Njezin rad treba štititi javni autoritet. Da bi ovaj zadatak mogla obavljati, nacionalni zakon mora dati inspekciji određene ovlasti.⁴ Inspekcija mora biti osposobljena za otkrivanje prikrivenih oblika dječjeg rada i raspolagati određenim sredstvima za uspješno obavljanje toga rada. Inspekciji rada, između ostalog, treba omogućiti pristup svim mjestima gdje se zapošljavaju djeca. Nužno je osigurati suradnju inspekcije s drugim administrativnim, odgojno-obrazovnim i ostalim službama koje rade za dobrobit i usmjeravanje djece i mladeži i predvidjeti mogućnost intervencije inspekcije rada u slučajevima povrede zakona koje im prijave sindikati ili bilo koja druga javna ili privatna organizacija. Nadalje, potrebno je ovlastiti službe inspekcije rada da izriču administrativne sankcije (novčane kazne, suspenziju dozvole za rad itd.) na vlastitu inicijativu. Također je potrebno utvrditi spolnu ravnotežu u službama inspekcije rada.

Posebno je važno omogućiti djeci i institucijama za njihovu zaštitu pristup sudovima za zaštitu njihovih prava, poduzeti mjere za smanjivanje neugodnosti žrtvama, zaštititi njihovu privatnost i osigurati njihovu sigurnost od prijetnji i osveta. U aktivnosti na suzbijanju i učinkovitom eliminiranju dječjeg rada treba dati nacionalnim institucijama za promicanje ljudskih prava mandat da prati politiku rada djece, posebice istragu zloupotrebe djece.

1.3. Socijalne i ekonomske mjere za ukinuće rada djece

Jedan od važnih oblika aktivnosti u svim zemljama članicama MOR-a je usvajanje i provedba socijalnih i ekonomskih programa kreiranih tako da spriječe uporabu dječjeg rada u budućnosti i da zaštite djecu koja već rade. Da bi ove mjere bile najučinkovitije, moguće zainteresirane skupine poput organizacije roditelja, organa za zaštitu djece, poslodavaca i skupina djelatnika i nevladinih organizacija trebaju biti uključeni u izradu socijalnih i ekonomskih mjera potrebnih za borbu protiv rada djece.

⁴ "...Tajnik za rad, odnosno bilo tko od njegovih ovlaštenih predstavnika, će vršiti sve istrage i inspekcije glede zapošljavanja malodobnika i, u ovisnosti o uputama i kontroli Glavnog odvjetnika, pokretati pravne radnje sukladno sekciji 217 ovog naslova da zabrani svaku radnju, odnosno praksu koja je nezakonita iz razloga postojanja teškog rada djece..." [Sjedinjene Države, Zakon o pravičnim standardima rada, Sekcija 212 (b)].

Iako se od zakona ne može očekivati nemoguće niti se svi društveni naponi smiju usmjeriti na normativno, zakoni imaju određenu ulogu u sprječavanju rada djece.⁵ Ti zakoni bi mogli:

- promicati razvitak okrenut ka zapošljavanju, čime će se stvarati dovoljno radnih mjesta za odrasle, što će dovesti do toga da rad djece postane nepotreban;
- ustanoviti socijalne i ekonomske mjere kreirane za smanjenje siromaštva;
- predvidjeti mjere socijalne zaštite i obiteljske zaštite čiji je cilj osiguranje izdržavanja djece;
- osigurati striktnu primjenu nediskriminatorske politike plaća, koja će predvidjeti jednake naknade za jednak rad djece i odraslih čime će se izbjeći određena poželjnost zapošljavanja djece;
- predvidjeti stručno obrazovanje za djecu koja nemaju obitelj, koja ne žive sa svojim obiteljima, djecu-migrante ili djecu koja žive i putuju sa svojim obiteljima.

U slučajevima kada djeca sukladno zakonu rade kada navršé minimalnu dob i za onu djecu koja rade prije navršene minimalne dobi ako zakon nije zabranio njihovo zapošljavanje djeca trebaju uživati posebnu zakonsku zaštitu. Zakon bi mogao:

- ustanoviti opće odredbe da ni pod kojim uvjetima djeca ispod 18 godina ne mogu obavljati posao koji će vjerojatno imati štetan utjecaj po njihovo zdravlje, sigurnost i moral;
- osigurati da djeca imaju i da su svjesna istih prava koja imaju i odrasli sukladno zakonu;
- regulirati broj radnih sati djece, ostavljajući im dovoljno vremena za odmor, rekreaciju, pohađanje škole i rada u kući;⁶
- utvrditi minimalno vrijeme od 12 sati noćnog odmora bez prekida i tjedne dane odmora;⁷
- utvrditi godišnji odmor od najmanje četiri tjedna s plaćom;⁸
- tražiti pravičnu naknadu, imajući na umu načelo jednake plaće za jednak rad;⁹
- tražiti da sva djeca koja rade budu obuhvaćena shemama socijalne zaštite uključujući i povredu na radu i medicinsku zaštitu;¹⁰
- tražiti periodične medicinske preglede u cilju ocjenjivanja zdravlja djece - djelatnika i njihove sposobnosti da rade na poslovima na kojima su zaposleni;
- ponuditi djeci – djelatnicima neformalno obrazovanje uvečer ili vikendima kao privremenu mjeru u fazi prelaska na formalno obrazovanje

⁵ Članak 7.1. Zabranjeno je navesti ili pustiti djecu da rade ili ih navesti da rade ili pustiti da obavljaju aktivnost koja bi mogla biti štetna po njihovo obrazovanje ili razvitak. 2. Zabranjeno je, u svim slučajevima, učiniti ili pustiti da na djecu djeluje aktivnost koja bi mogla imati nepovoljan utjecaj na razvitak djeteta na pedagoškom, intelektualnom ili socijalnom planu, izložiti opasnosti njegov fizički, psihički ili moralni integritet, ili koje bi mogle imati negativan utjecaj na sve aspekte njegove dobrobiti." [Belgija, Zakon o radu (1971.), s izmjenama preko zakona o radu djece od 5. kolovoza 1992.,]

⁶ preporuka br. 146 stavak 13 (1) (b)

⁷ preporuka br. 146 stavak 3 (1) (c)

⁸ preporuka br. 146 stavak 13 (1) (d)

⁹ preporuka br. 146 stavak 3 (1) (a)

¹⁰ preporuka br. 146 stavak 13 (1) (e)

MOR-a obvezuje sve države članice da svojim nacionalnim zakonodavstvima predivide ove preventivne i zaštitne mjere za borbu protiv rada djece i da se razvijaju u smjeru standardizacije i usuglašavanja s aktima i normama ove autoritativne svjetske organizacije.

Prioritetna zadaća u svim a osobito u nerazvijenim društvima trebala bi biti pružanje djeci mogućnosti da se obrazuju kako bi bila osposobljena potrebnim znanjem, dobnno zrela i samostalna za adekvatno zapošljavanje po završetku školovanja.

Kako bi djeca bila zaštićena i oslobođena potrebe preranog stjecanja vlastitih sredstava za život radom, nezamjenjiva je uloga obitelji. Stoga i Europska socijalna povelja priznaje «pravo obitelji na socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu i pravo radnika emigranata i njihovih obitelji na zaštitu i pomoć».

2. Ukinuće najgorih oblika dječjeg rada

Cilj svake nacionalne politike bi trebao biti ukinuće svih oblika rada djece, ali prioritet se mora dati zabrani i ukinuću najgorih oblika dječjeg rada, zato što ostavlja najteže posljedice na djecu. Konvencija MOR-a br. 182 traži od država članica da poduzmu trenutačne i djelotvorne mjere za borbu protiv najgorih oblika rada djece, a to su:

1. ropstvo i prakse slične ropstvu,
2. dječja prostitucija i pornografija,
3. korištenje djece za druga društveno štetna ponašanja,
4. radovi koji predstavljaju opasnost za zdravlje, sigurnost i moral djece,
5. razni oblici prikrivenog rada,

Ovi oblici dječjeg rada moraju biti zakonom zabranjeni, a prema počiniteljima treba predvidjeti primjenu najtežih oblika sankcioniranja uključujući i kaznene mjere.

Osim toga, potrebna je i stalna kontrola i praćenje teških oblika rada djece, uzajamna pravna pomoć između različitih institucija i u odnosu prema ugroženoj djeci te obvezna međunarodna suradnja u borbi protiv najgorih oblika dječjeg rada.

2.1. Ropstvo i prakse slične ropstvu

Ropstvo i prakse slične ropstvu javljaju se danas u modernom društvu u svom neizravnom obliku, kao što su:

- prodaja i trgovina djecom,
- obveznost dugom i kmetstvom,
- prisilni i obvezni rad, uključujući i prisilno ili obvezno vojačenje djece za korištenje u oružanom sukobu,
- drugi oblici praksi sličnih ropstvu ili obveznom radu.

Prodaja i «trgovina» djecom nije definirana Konvencijom br. 182 MOR-a. Definicija je dana drugim međunarodnim dokumentima. Tako Opcionalni protokol na Konvenciju o pravu djeteta, o prodaji djece, prostituciji djece i dječjoj pornografiji definira

prodaju djece kao «bilo koju radnju ili transakciju kojom bilo koja osoba ili skupina osoba prebacuje dijete nekom drugom za naknadu ili neku drugu korist».

Nacionalni zakoni čiji je cilj zabrana i ukinuće trgovine djecom trebaju priznati trgovinu dječacima i djevojčicama kao kazneno djelo protiv osobe, a na samo kao kazneno djelo protiv države.¹¹ Zakon treba kazniti razne posrednike koji su bili uključeni sve do točke iskorištavanja.

Svi ovi oblici porobljavanja su praćeni primjenom različitih metoda pritisaka kao što su fizičko nasilje, psihička prisila i prijevara povezana sa lažnim obećanjima, nezakonito uskraćivanje slobode, uskraćivanje dokumenata za identifikaciju. Korištenje svih ovih metoda pritisaka moraju biti izričito kažnjivi.

Međunarodno radno pravo predviđa poseban tretman u slučajevima kada su predmetom trgovine djeca stranog podrijetla. Nacionalni zakon svake zemlje bi trebao ne tretirati žrtve trgovine djecom kao strane državljane koji nezakonito borave u zemlji, nego ih zaštititi od protjerivanja. Ovo uključuje i eventualno izdavanje privremenih boravišnih ili pak radnih dozvola u sukcesivnim fazama sukladno zakonskom postupku. Ako se djetetu žrtvi izdaje nalog za napuštanje države, onda bi izvršenje ove mjere trebalo biti odgođeno na najmanje 45 dana. Ovo razdoblje od 45 dana će omogućiti žrtvi da napusti okruženje trgovine ljudima i dadne potrebne podatke o organizatorima i prekršiteljima. Ako žrtva u ovom razdoblju uloži žalbu i prihvati obvezu savjetovanja

¹¹ Kina, Kazneni zakon (1997.) Sekcija 240. Tko god otme i trguje ženom ili djetetom, kaznit će se zatvorom u stanovitom trajanju koje ne može biti kraće od pet godina niti duže od 10 godina, i novčanom kaznom; Ako ono potpada pod neku od sljedećih kategorija, bit će kažnjeno kaznom zatvora u određenom trajanju ne kraćem od 10 godina, ili kaznom doživotnog zatvora i također će biti kažnjeno novčanom kaznom, ili konfiskacijom imovine; U osobito ozbiljnim slučajevima osoba se može osuditi i na smrt, i na oduzimanje imovine: (1) čelnik bande koja se bavi otimanjem i trgovinom ženama i djecom; (2) otmica i trgovina sa tri ili više žena i djece; (3) silovanje žena koje su otete i kojima se trguje; (4) poticanje ili prisiljavanje otete i prodane žene da se bavi prostitucijom, ili prodaja ovih žena drugim osobama koje će ih prisiljavati da se bave prostitucijom; (5) otmica žene ili djeteta uporabom nasilja, prisile ili anestezije, u svrhe prodaje žrtve; (6) krađa bebe ili malog djeteta u cilju prodaje žrtve; (7) uzrokovanje ozbiljne tjelesne povrijeđe ili smrti žene ili djeteta koje je oteto i kojim je trgovano ili povrijeđe njezinih/njegovih srodnika ili bilo koje druge ozbiljne posljedice, ili (8) prodaja žene ili djeteta izvan teritorija Kine. Pod otmicom i trgovinom ženama i djecom podrazumijevaju se slijedeće radnje: otmica, kidnapovanje, kupovanje, trgovina, dovođenje, slanje ili prebacivanje žene ili djeteta, u svrhe njihove prodaje.

Sekcija 241. Osoba koja kupi otetu ženu ili dijete bit će osuđena na kaznu zatvora do tri godine, kazneni pritvor ili javni nadzor. Osoba koja kupi otetu ženu i prisili je da s njom ima spolni odnos, bit će osuđena i kažnjena sukladno odredbama članka 236 ovog zakona. Osoba koja kupi otetu ženu ili dijete i protuzakonito žrtvi uskrati ili ograniči osobnu slobodu, ili počinu bilo koje kazneno djelo kao što je povreda ili ponižavanje žrtve, bit će osuđena i kažnjena sukladno odgovarajućim odredbama ovog zakona. Osoba koja kupi otetu ženu ili dijete i izvrši kaznena djela navedena u drugom ili trećem stavku ovog članka, osudit će se i kazniti sukladno odredbama o spajanju kazni za više kaznenih djela. Osoba koja kupi otetu ženu ili dijete i kasnije proda žrtvu, osudit će se i kazniti sukladno odredbama članka 240 ovog zakona. Osoba koja kupi otetu ženu ili dijete, ali ne sprječava ženu da se vrati u njezino izvorno mjesto stanovanja prema njezinoj želji, i ne zlostavlja dijete niti ometa njegov spas, može se osloboditi istrage o kaznenoj odgovornosti.

Sekcija 242. Osobe koje, primjenom nasilja ili prijetnje nasiljem, ometaju funkcionare državnog organa da spase prodanu ženu ili dijete, bit će osuđene i kažnjene sukladno odredbama članka 277. ovog zakona. Glavni krivac koji okuplja ljude da spriječe dužnosnike državnog organa u spašavanju prodane žene ili djeteta kaznit će se zatvorom do pet godina ili kaznenim pritvorom; ostali sudionici koji koriste nasilje ili prijetnju, kaznit će se sukladno odredbama prethodnog stavka.

Primjer 2: Mauricijus, Zakon o zaštiti djeteta, 1994. Sekcija 15. Bilo koja osoba koje nezakonito sudjeluje u bilo kakvoj transakciji, čiji je objekt prebacivanje ili davanje, dijelom ili u cjelini, trajno ili privremeno, posjed, starateljstvo ili kontrolu nad djecom u cilju ostvarivanja dobiti, smatrat će se počiniteljem djela.

u centru za pomoć, u drugoj fazi joj se može izdati privremena boravišna ali također i privremena radna dozvola u trajanju od 3 mjeseca. U ovisnosti od pozitivne ocjene koju daju određeni mjerodavni policijski organi i organi tužiteljstva, uz istodobno obvezno savjetovanje u centru za pomoć, ona u konačnom treba doći u položaj da može poduzeti mjere pribavljanja boravišne dozvole neograničenog trajanja. Zahtjev za izdavanje ovakve dozvole može podnijeti žrtva čija je žalba odnosno izjava dovela do sudskog postupka, ako se žalba, odnosno izjava smatra važnom za postupak¹². Za vrijeme trajanja ovoga postupka zakon treba omogućiti da bude pružena socijalna pomoć žrtvama nedopuštene trgovine djecom te druge oblike pravne i druge pomoći koja im je potrebna.

Obvezivanje dugom i kmetstvom. Obvezivanje dugom je stanje u kojem je neka osoba preuzela obvezu pružanja svojih usluga ili usluga osobe pod svojom kontrolom kao osiguranje duga koje ima prema poslodavcu.

Kmetstvo predstavlja situaciju kada je osoba obvezna pružati usluge i raditi na zemlji koja pripada drugoj osobi i nema slobodu promijeniti svoj status. Ovakvim oblicima obveznog duga često su izložena djeca, bilo tako što naslijede dug od svojih roditelja, ili su rođena u uvjetima kmetstva. U nekim slučajevima neke obitelji prodaju djecu u obvezni rad u zamjenu za novac.

Nacionalna zakonodavstva trebaju prihvatiti standarde i usuglasiti svoje norme s normama Međunarodnog radnog i socijalnog prava. Tako zakon koji se odnosi na djecu izloženu obvezi duga i kmetstva treba predvidjeti mjere ukinuća obveznosti dugom i s njim povezanog prisilnog rada, zabraniti svim osobama da umjesto mlade osobe u njezino ime stupaju u radni odnos i za nju stvaraju obvezu rada. Jednako tako treba osigurati da nijedna treća osoba ne prima zaradu koju zaradi mlada osoba.¹³

¹² Smjernice o radnom zakonodavstvu, Geneva, 2001.

¹² "Sekcija 51. Šefu je zabranjeno isplaćivati zaradu djeteta - radnika nekoj drugoj osobi. Šefu je zabranjeno tražiti ili primati novac u ime garancije, za bilo koju svrhu, od strane djeteta - radnika. U slučaju da šef, dijete - radnik, roditelj ili staratelj djeteta - radnika plati ili primi novac ili bilo kakvu naknadu ili pogodnost unaprijed, prije nego što dođe do zapošljavanja, na početku rada, ili prije faze isplate zarade djetetu - radniku, svaki put, to se neće smatrati plaćanjem ili primanjem zarade tog djeteta - radnika, i šefu će biti zabranjeno da odbija rečenu naknadu od zarade, koja se mora isplatiti djetetu - radniku u određenom roku. [Tajland, Zakon o radnoj zaštiti, 1998.]

¹³ "Sekcija 163 (1) U ovoj Sekciji, "dječja pornografija" označava (a) fotografije, film, video ili drugu vizualnu prezentaciju, načinjenu bilo elektronskim ili mehaničkim sredstvima (i) koja prikazuje osobu koja jest ili je prikazana kao osoba mlađa od osamnaest godina, koja se bavi ili je prikazana kako se bavi eksplicitnom seksualnom aktivnošću, ili (ii) čija je dominantno svojstvo prikazivanje, u seksualne svrhe, spolnog organa ili analnog regiona osobe mlađe od osamnaest godina; ili (b) bilo kakav pisani materijal ili vizualno predstavljanje koje zagovara ili savjetuje seksualnu aktivnost sa osobom mlađom od osamnaest godina, koja bi aktivnost predstavljala kazneno djelo sukladno ovom zakonu. (2) Bilo koja osoba koja načini, tiska, objavljuje ili predlaže za objavljivanje dječju pornografiju, smatra se krivom za (a) djelo protiv koga se može podići optužnica i izreći kazna zatvora do deset godina, ili (b) djelo kažnjivo po skraćenom postupku. (3) Bilo koja osoba koja uvozi, distribuira, prodaje ili posjeduje u svrhe distribucije ili prodaje dječju pornografiju, smatra se krivom za (a) djelo protiv koga se može pokrenuti optužnica i izreći kazna zatvora do deset godina, ili (b) djelo kažnjivo po skraćenom postupku. (4) Svaka osoba koja posjeduje dječju pornografiju, smatra se krivom za (a) djelo protiv koga se može podići optužnica i izreći kazna zatvora do pet godina, ili (b) djelo kažnjivo po skraćenom postupku. (5) Ne smatra se valjanom obranom od optužnice iz stavka (2) u odnosu na vizualno predstavljanje da je optuženi smatrao da je prikazana osoba za koju se navodi da vrši dječju pornografiju bila, ili je prikazana da joj je osamnaest godina ili više, osim ako optuženi nije poduzeo razumne korake da provjeri dob te osobe i poduzeo sve razumne korake da osigura da, kada je osoba stara osamnaest godina ili više, prikaz nije prikazivao tu osobu kao mlađu od osamnaest godina. (6) Kada se optuženi tereti za djelo iz stavka (2), (3) ili (4), Sud će osloboditi optuženog krivnje ako reprezentacija ili pisani materijal za koji se tvrdi da predstavlja dječju pornografiju ima umjetničku vrijednost, ili obrazovnu, znanstvenu ili medicinsku svrhu. [Kanada, Kazneni zakon, Sekcija 163]

Prisilni ili obvezni rad. Instrumenti MOR-a koji se odnose na prisilni ili obvezni rad su Konvencija o prisilnom radu br. 29. iz 1930. i Konvencija o ukidanju prisilnog rada br. 105. iz 1957. godine. Oni se odnose na djecu i na odrasle. U cilju zaštite djece od ovih oblika rada treba osigurati da nijedna osoba mlađa od 18 godina ne bude ni pod kojim uvjetima izložena prisilnom radu ili nekim drugim oblicima obveznog rada.

Prisilno ili obvezno regrutiranje djece za korištenje u oružanim snagama su također teški i neprimjereni oblici dječjeg rada. Nacionalno zakonodavstvo treba utvrditi 18 godina kao minimalnu dob za prisilno sudjelovanje u neprijateljstvima i za prisilno regrutiranje u sve oružane snage i oružane skupine. Protuzakonito regrutiranje mora biti zakonom kažnjivo. Zakon mora omogućiti da svi oni koji su odgovorni za protuzakonito regrutiranje djece budu privedeni pravdi.

Drugi oblici ropstva i prisilnog rada kao što su rad u domaćinstvu gdje se djeca maltretiraju i ponižavaju, komercijalna seksualna eksploatacija i svi drugi oblici robovskoga rada moraju biti zakonom zabranjeni i tretirani kao kazneno djelo, a njihovi počinitelji podložni kaznenim sankcijama.

2.2. Dječja prostitucija i pornografija

Pošto Konvencija br.182 ne daje definiciju dječje prostitucije ni pornografije, ovdje ćemo navesti definiciju koju daje Opcionalni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta, o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji. Protokol definira dječju prostituciju kao «korištenje djeteta u seksualnim aktivnostima za naknadu ili bilo kakvu drugu korist» i dječju pornografiju kao «predstavljanje na bilo koji način djeteta koje se bavi stvarnim ili simuliranim eksplicitno seksualnim aktivnostima ili bilo kako predstavljanje spolnih dijelova djeteta za čisto seksualne svrhe».

S obzirom da su to u današnjem društvu vrlo rašireni oblici zloporabe djece, ove najgore oblike dječjeg rada treba ne samo zakonom zabraniti već predvidjeti i posebnu zaštitu djece uključujući kaznene i druge sankcije za počinitelje.¹⁴

2.3. Korištenje djece za druge nezakonite aktivnosti

Kao posebno štetni, vrelima Međunarodnog radnog i socijalnog prava, obuhvaćeni su i ovi oblici radnoga angažiranja djece:

- proizvodnja i trgovina drogom,
- trgovina drugim robama,
- kockanje,

¹⁴ "Sekcija 43. Zabrana zapošljavanja djece. (2) Nitko ne može zaposliti dijete na poslu (a) koji nije pogodan za osobu te dobi; (b) koji izlaže riziku dobrobit, obrazovanje, fizičko i psihičko zdravlje djeteta, ili duhovni, moralni ili socijalni razvitak; (3) Osoba koje zaposli dijete u suprotnosti sa stavkom... (2) čini kazneno djelo. "[Južna Afrika, Zakon o temeljnim uvjetima zapošljavanja, 1997.]

- prosjačenje,
- krađa,
- opasni poslovi koji iziskuju nošenje i uporabu vatrenog oružja,
- druge aktivnosti organiziranog kriminala.

Zakoni koji ciljaju na ovu vrstu rada djece trebaju zabraniti uključivanje djece u nezakonite aktivnosti i predvidjeti odgovarajuće mehanizme provedbe uključujući kaznene sankcije za one koji koriste, nabavljaju ili nude djecu za takve aktivnosti.

2.4. Rad koji predstavlja opasnost za zdravlje, sigurnost i moral djece

U ovu kategoriju najgorih vrsta dječjeg rada spadaju svi oni oblici rada koji po svojoj naravi ili prema okolnostima u kojima se izvršavaju, ukazuju na postojanje mogućnosti da će se pri njihovu korištenju ugroziti sigurnost ili oštetiti zdravlje ili moral djece. To bi bili svi radovi koji se obavljaju pod zemljom, pod vodom, na opasnim visinama i u zatvorenom prostoru, rad s opasnom mehanizacijom, opremom i alatima, teški radovi ručnog rukovanja ili prenošenja teških tereta, rad u nezdravoj sredini opterećen bukom i vibracijom. U kategoriju rada opasnog po zdravlje, sigurnost i moral djece spadaju i prekomjerni prekovremeni i dugotrajni i iscrpljujući rad, a pogotovo rad koji se odvija u noćnim satima.

Svi ovi oblici i vrste radova trebaju biti zabranjeni za djecu ispod navršених 18 godina života.⁸ Nacionalnim zakonodavstvima treba predvidjeti liste takvih radova i propisati tripartitne konzultacije (vlade, poslodavaca i sindikata) u svrhu određivanja «opasnog rada». Potrebno je predvidjeti kaznene, građanske i administrativne sankcije za počinitelje i osigurati njihovu učinkovitu primjenu.

2.5. Razni oblici prikrivenog rada

U ovu kategoriju spadaju radovi djece u domaćinstvu, radovi djece posebno osjetljive ili s posebnim potrebama, ulični radovi, radno angažiranje djece manjina i radnika - emigranata, ženske i mlađe djece.

Ovakvi razni oblici prikrivenog rada se teže otkrivaju i registriraju pa je njihovo učinkovito ukidanje i zakonsko sankcioniranje mnogo teže nego kod drugih vrsta radova. To posebno zbog toga što se ovakav dječji rad odvija u posebnim obično seoskim sredinama. Danas su razni oblici prikrivenog dječjeg rada osobito rasprostranjeni u nerazvijenim državama i državama nestabilnog pravnog poretka u kojima vlada siromaštvo i nezaposlenost. «svaki moralno neprihvatljiv i nedopušten, a osobito zakonom zabranjen rad, ujedno je i prikriven, jer ga poslodavac nastoji pod svaku cijenu sakriti od javnosti, inspekcijskih i drugih organa državne i društvene kontrole kako bi što duže na istom profitirao, a ujedno izbjegao zakonom predviđene sankcije. Posebno je društveno opasan onda kada se odvija pod okriljem političkih ili policijskih moćnika u određenim lokalnim sredinama i velikim gradovima.»¹⁵

¹⁵ Dr. sc. Bože Žepić: Ukinuće najgorih oblika dječjeg rada i primjena međunarodnih standarda u zaštiti djece... Zbornik radova Pravnog fakulteta, u Mostaru, br. XV, 2002.

Da bi se mogle primijeniti i provesti odredbe koje se odnose na najgore oblike rada djece, pored kaznenih i drugih sankcija koje predviđaju zakoni, treba podupirati i druge mjere. Posebno je potrebno osigurati mjere uklanjanja djece iz situacija najgorih oblika rada djece. Za takvu djecu predvidjeti programe rehabilitacije i socijalne integracije. Po mogućnosti osigurati besplatno osnovno obrazovanje a tamo gdje je to prikladno, i stručno obrazovanje djece koja su spašena iz situacija najgorih oblika dječjeg rada. Pogotovo je potrebno pružiti posebnu pažnju djeci izloženoj posebnim rizicima.

Raditi na socijalnom i ekonomskom razvitku i programima rješavanja pitanja siromaštva.

Osigurati mehanizme za prikupljanje i razmjenu informacija s drugim državama u vezi s kaznenim djelima koja uključuju rad djece.

3. Pomoć i zaštita djece i mladeži invalida

U okviru razmatranja dječjeg rada i njegova tretmana u Međunarodnom radnom i socijalnom pravu potrebno je spomenuti djecu i mladež pogođene invaliditetom, koji trebaju posebnu zaštitu i skrb.

«U socijalnom pravu nekih država ustanovljeno je i pravo na profesionalnu rehabilitaciju djece-invalida. Tako je pravo postojalo i u sustavu socijalnog osiguranja bivše države. Ovaj vid zaštite najmlađih osoba, koje su na određeni način hendikepirani u svom razvoju nekim fizičkim ili zdravstvenim nedostacima od osobitog je i višestranog značenja. Iako su to pravo mogla ostvariti samo djeca osiguranika, ipak je za svaku državu i društvo izuzetno važno osigurati radnopravni angažman i mogućnost zapošljavanja hendikepirane djece kod koje se prekvalifikacijom i dokvalifikacijom mogu postići i razviti određene sposobnosti za rad i samostalno privređivanje.»¹⁶

U okviru MOR-a donesena je Preporuka br. 99 iz 1955. godine o stručnom osposobljavanju i preosposobljavanju invalida, koja u svome tekstu sadrži i posebne mjere u korist djece i mladeži invalida:

- «službe stručnog osposobljavanja i prekvalifikacije koje su namijenjene djeci i mladeži invalidima školskog uzrasta, trebalo bi organizirati i razvijati u školskoj suradnji s prosvjetnim vlastima i vlasti ili vlastima koje imaju za zadatak stručno osposobljavanje i prekvalifikaciju;
- programi nastave trebali bi voditi računa o posebnim potrebama djece i mladeži invalida i o potrebi da im se pruže iste mogućnosti kao zdravoj djeci i mladeži za opće i stručno osposobljavanje koje se najbolje prilagođuje njihovu uzrastu, sposobnostima, kapacitetu i naklonostima;
- osnovni cilj službe namijenjene djeci i mladeži invalidima trebao bi biti da se u svoj mogućoj mjeri umanje stručne i psihološke poteškoće koje proizlaze iz njihove invalidnosti i da im se pruže sve mogućnosti za pripremu za zaposlenje koje najviše odgovara njihovim sposobnostima. Korištenja u cilju ovih sredstava trebala bi obuhvatiti suradnju, s jedne strane, između medicinske, socijalne i pedagoške službe, i s druge strane, roditelja ili osoba pod čijim su starateljstvom djeca ili mladež invalidi;

¹⁶ Božo Žepić, Radno i socijalno pravo, Logos, Split, 2001.

- 1. nastava, izbor zanimanja i stručno osposobljavanje i zaposlenje djece i mladeži invalida trebalo bi osigurati u općem okviru službi namijenjenih zdravoj djeci i invalidima, a treba se vršiti svaki put kad je to moguće i oportuno pod istim uvjetima u kojima ih ovi posljednji koriste i u njihovom društvu;
- 2. trebalo bi donijeti posebne odredbe u korist djece i mladeži invalida koji zbog invaliditeta ne mogu da se koriste pod istim uvjetima kao i sposobna djece i mladići i u njihovoj pratnji, olakšicama predviđenim za ove posljednje;
- 3. u ove mjere trebalo bi uključiti naročito specijalizirano osposobljene odgajatelje;
- trebalo bi poduzeti mjere kako bi se osiguralo da djeca i mladež kod kojih je liječničko ispitivanje otkrilo slabosti ili nedostatke ili bilo koju nesposobnost za zaposlenje:
 - a) da dobiju, čim je to moguće, liječničku pomoć koja im je potrebna da se otkloni ili umanji slabost ili nedostatak od kojih pate,
 - b) da budu potaknuti na pohađanje škole ili upućeni na zaposlenje koje bi odgovaralo njihovim željama i sposobnostima, stavljajući za to mogućnost osposobljavanja na njihovo raspoloženje,
 - c) koriste financijsku pomoć ako je potrebno za vrijeme liječenja, nastave i stručnog osposobljavanja.»¹⁷

Službe stručnog osposobljavanja i prekvalifikacije trebale bi biti prilagođene zahtjevima i posebnim uvjetima svake zemlje i da se razvijaju postupno i u skladu s načelima navedenim u ovoj preporuci.

Ovaj postupni razvoj trebao bi za glavni cilj pokazati i razvijati stručne osobine invalida, u svoj mogućoj mjeri, gdje to prilike dopuštaju, pružiti odgovarajuće mogućnosti zaposlenja i ukinuti svaku diskriminaciju koja bi se zasnivala na invaliditetu.

4. ZAKLJUČAK

Dječji rad se ni u kojem slučaju ne može podvesti pod koncept rada dostojnog čovjeka. Djeca - radnici najčešće su eksploatirani, što se vidi iz niskih nadnica, dugog radnog vremena, neuključenosti u sustav socijalne zaštite, te nedostatka pregovaračke moći. Često obolijevaju od profesionalnih bolesti, koje ostavljaju trajne posljedice na njihovo zdravlje i fizički razvoj. Prekinutim ili ometanim školovanjem, djeca - radnici često ne dobivaju prigodu za razvoj osobnih sposobnosti, koje bi mogli istaknuti kao prednost u natjecanju na tržištu rada. Na taj način njihova produktivnost i potencijalni prihodi ostaju ograničeni.

Sukladno deklaraciji MOR-a o temeljnim načelima i pravima na radu, sve države članice MOR-a trebaju promicati, poštivati i ostvarivati načelo učinkovitog ukinuća rada djece. Međunarodno i domaće radno i socijalno pravo svojim odredbama ustanovilo je opći uvjet minimalne dobi za sve vrste rada koji ne smije biti ispod dobi obveznog obrazovanja. Određena je minimalna dob od 18 godina za rad na svim poslovima gdje postoji realna mogućnost da će se ugroziti zdravlje, sigurnost i moral mladih ljudi. Utvrđeno je da se u svim zemljama prioritet mora dati zabrani i ukinuću najgorih obli-

¹⁷ Preporuka br. 99, posebne mjere u korist djece i omladine invalida, stavak 36-40

ka rada djece i da se moraju predvidjeti najteži oblici sankcioniranja uključujući i kaznene mjere.

Najveći problem koji postoji u mnogim zemljama, a pogotovo onim nerazvijenim kao što je i Bosna i Hercegovina, što se zakoni često ne provode ili se provode samo djelomično. To uvjetuje velike razlike između onoga što je normativno predviđeno i stvarnog stanja koje se bitno razlikuje. Danas u svijetu veliki broj djece radi razne poslove koji su štetni po njihovo zdravlje i psihofizički razvitak. Prema podacima MOR-a, u svijetu ima najmanje 120 milijuna djece koja rade i to u dobi od 5 i 14 godina. Zbog toga i dalje treba usmjeravati zakonodavne aktivnosti svih zemalja ali i aktivnosti vladinih, nevladinih i drugih društvenih organizacija koje postoje u mnogim društvima na borbu protiv nepravednog tretmana, nezakonitog i neadekvatnog rada i svih drugih zlouporaba djece pri radu. Iznijeti podaci i činjenice upućuju na postojanje globalnog problema čije rješenje zahtijeva sveobuhvatnu, polivalentnu, zajedničku aktivnost.

CHILD LABOUR AND HIS POSITION IN INTERNATIONAL LABOUR LAW AND SOCIAL SECURITY

Summary

According with declaration of International labour organisation about basic principal and right to work, all member states of ILO they have to promote, protect and realize the principle of elimination of the worst forms children's labour.

The international and domestic labour law and social security own decree is establishment general rule for minimal age for employment (15 yaear).The widespread poverty, huge unemployment and inadequate state of education do not allow development of children up to age of 18 or complete their education.

In all countries priority must be elimination of the worts forms of child labour and that all states must anticipate the higher forms include and penalty measure.

Key words: child labour, compulsory work, Intrnational labour law and social security.